

דף שבועי

סודו של השעיר לעזאזל רוני שויקה

להעסיק את טובי המוחות של משכילי ספרד, שלאורך כל המאה ה-14 ניסו לפענח את המספר ומשמעותו. פרשה זו עולה יפה מתוך שני חיבורים שפרסם פרופ' דב שוורץ על אסטרולוגיה ומגיה בימי הביניים, ובהם מקורות מרתקים לעניינו של השעיר לעזאזל, הכוללים פירושים שונים ומשונים שנאמרו בניסיון לחשוף את סודו של אבן עזרא.² יש מי שביקש לקשור את המספר שלושים ושלוש עם שנות חייו של בלעם הקוסם, או עם "אלה בני לאה אשר ילדה ליעקב... כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש" (בר' מו:טו), והדברים עדיין נשארו סתומים. מספר מפרשים זיהו את המספר שלושים ושלוש עם "מספר הפסוקים הנמצאים בתורה שיאמן עליהם שלא כתבם משה", בדומה ל"סוד הי"ב" שמזכיר אבן עזרא בפירושו לדב' א.ב. אחד ממפרשיו הרבים של אבן עזרא הוא יהודה ליאון אבן משקוני, בן המאה ה-14 שנוולד בבולגריה, נדד כל ימיו בין איי הים האיגאי וארצות שונות ולבסוף השתקע במיורקה. הוא הקדיש למשפט הקצר של אבן עזרא קונטרס שלם שבו הוא מנה כעשרה פירושים שונים לסוד של אבן עזרא, והוא מקדים ואומר:

הנה בזה הלשון לא מצאו כל אנשי חיל החכמה ידי דעתם להודיע מה הייתה כוונת האבן עזרא ז"ל בו. ורבים מהמבארים הרבו דברים רבים בביאוריהם בזה, ולא ידעו אנה פנה טעם האבן עזרא בכוונתו בזה הלשון. והנה אני לא אזכיר לך כל הביאורים שראיתי וששמעתי בזה הלשון, כי רבים הם פיגולים לשכל... אבל אזכיר לך קצתם...

את דעתו שלו עצמו הוא מגלה בסוף הקונטרס: ואמנם דע עוד אשר בהיותי במראכש המדינה בשנת חמש אלפים ומאה ושלושים שנה ליצירה (1370), בינותי עוד בסוד השעיר הנזכר, והרביתי החקירה בדברי האבן עזרא בו, והגדלתי העיון בנמקי רמזיו במספר שלושים ושלוש, ואחר הרבות החקירה והגדלת העיון הנזכרים מצאתי שלושים ושלוש חטאות שעירים הקרבים בשנה. יהודה ליאון אבן משקוני מונה את כל שעירי העיזים המוקרבים לחטאת בבית המקדש במהלך השנה, והם מסתכמים במספר שלושים ושלושה. מעבר לניסיון של פיענוח הרמז במספר הזה, נחלקו מפרשי אבן עזרא בעצם פרשנותו לעניינו של

אחד המוקדים של עבודת יום הכיפורים הוא הפלת הגורל על שני השעירים, ושילוח השעיר שיצא עליו הגורל לעזאזל:

וַנִּתֵּן אֶהָרֹן עַל־שְׁנֵי הַשְּׁעִירִים גְּרֻלוֹת; גּוֹרֵל אֶחָד לַה', וּגּוֹרֵל אֶחָד לְעִזָּאזֵל. וְהִקְרִיב אֶהָרֹן אֶת הַשְּׁעִיר אֲשֶׁר עָלָה עָלָיו הַגּוֹרֵל לַה', וַעֲשֶׂהוּ חֲטָאת. וְהַשְּׁעִיר אֲשֶׁר עָלָה עָלָיו הַגּוֹרֵל לְעִזָּאזֵל יַעֲמֵד חַי לְפָנָי ה' לְכַפֵּר עָלָיו, לְשַׁלַּח אֹתוֹ לְעִזָּאזֵל הַמִּדְבָּרָה (וי' טז:ח-י).

בין הפרשנים הרבים שביקשו לבאר את עניינו של השעיר לעזאזל, תפס עניין רב מאמרו החידתי של פרשן המקרא החריף אברהם אבן עזרא, שכתב: ואם יכולת להבין הסוד שהוא אחר מלת עזאזל, תדע סודו וסוד שמו, כי יש לו חברים במקרא. ואני אגלה לך קצת הסוד ברמז, בהיותך בן שלשים ושלוש תדענו.

מהו אותו סוד שאבן עזרא חשש לגלות? מה פשר הרמז הסתום? לכאורה הפירוש המסתבר ביותר נמצא כבר בפירוש הרמב"ן לתורה: "והנה רבי אברהם נאמן רוח ומכסה דבר, ואני הרכיל מגלה סודו". לדעתו, אבן עזרא רומז במספר שלושים ושלוש אל הפסוק "ולא יזבחו עוד את זבחייהם לשעירים" (וי' יז:ז), הנמצא שלושים ושלושה פסוקים לאחר הפסוק המזכיר את השעיר לעזאזל.¹ כפי שמפרש שם רש"י, השעירים הם השדים, בדומה לתמונה מעוררת האימה שמצייר הנביא ישעיהו בנבואת זעם על בבל: "וַרְבְּצוּ שָׁם צִיִּים וּמְלָאוּ בְתִיחֵם אֲחִים וְשָׁכְנוּ שָׁם בְּנוֹת יַעֲנָה וְשַׁעֲרֵיהֶם יִרְקְדוּ שָׁם" (יש' יג:כא). והרמב"ן ממשיך:

וזוה סוד הענין... הנה התורה אסרה לגמרי קבלת אלהותם (של השדים) וכל עבודה להם. אבל צוה הקדוש ברוך הוא ביום הכפורים שנשלח שעיר במדבר לשר המושל במקומות החורבן, והוא הראוי לו מפני שהוא בעליו. ומאצילות כוחו יבוא חורב ושממון, כי הוא העילה לכוכבי החרב והדמים והמלחמות והמריבות והפצעים והמכות והפירוד והחורבן... ואין הכוונה בשעיר המשתלח שיהיה קורבן מאתנו אליו חלילה, אבל שתהיה כוונתנו לעשות רצון בוראנו שצונונו כך.

אפשר היה להניח, שעם פירוש זה חידתו של אבן עזרא נפתרה. מפתיע אם כן לגלות, כי חידה זו המשיכה

2 דב שוורץ, אסטרולוגיה ומגיה בהגות היהודית בימי הביניים, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשנ"ט; הנ"ל, קמיעות, סגולות ושכלתנות בהגות היהודית בימי הביניים, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ד.

* ד"ר רוני שויקה, המחלקה למדעי המידע ויישומי בינה מלאכותית, אוניברסיטת בר-אילן.
1 פירוש דומה לסוד השלושים ושלוש נמצא גם אצל בן דורו ר' משה אבן תיבון מפרובנס, וייתכן שהוא קדם לו.

לוקחים את הילד / מלבישים אותו בגדי זהב / אומרים לו להתפלל / אבל הוא היה שותק. והוא היה מהלך / פוסע בעולם / פונה למערב / מסתובב אל המזרח. באים קילוחי המים / באים קילוחי הדם. וככה החיים שלו היו מתהפכים: טמא, טהור, טמא וטהור, טהור וטמא.

"כשהירח מוכתם בדם" – היינו כאשר "הלבנה במזל גדי, שהוא בית כבוד מאדים", הוא כוכב "החרב והדמים והמלחמות והמריבות והפצעים והמכות והפירוד והחורבן". היו לוקחים את הילד – מפרישים כוהן גדול מביתו ללשכת פלהדרין. אומרים לו להתפלל – ואומרים לו: אישי כהן גדול, קרא אתה בפיך! אבל הוא היה שותק – פורש ובוכה. בא לו אצל פרו, ופרו היה עומד בצפון, והכוהן עומד במזרח, ופניו למערב. באים קילוחי המים – ירד וטבל, ועלה ונסתפג. באים קילוחי הדם – נטל דם הפר ונכנס למקום שנכנס והזה ממנו אחת למעלה ושבע למטה. וכך היה מונה: טמא, טהור, טמא וטהור, טהור וטמא.

ומכאן היצירה ממשיכה לשני השעירים:

והיו לו שני לבבות / וכל אחד מהם שבור בפני עצמו / וכל אחד מהם שבור בזכות עצמו.

שני השעירים הם אם כן שני לבבות. טהור וטמא; לה' ולעזאזל. בשני אלה יחד אנו באים לפני ה' ביום הכיפורים, כמאמר המשנה בברכות ט, ה: "וְאֵהֲבֵתְ אֶת ה' אֱ-לֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ" (דב' ו:ה) – בשני יצריך, ביצר טוב וביצר רע". אבל מי גילה למשורר הרוק אביב גדג' את סוד שני הלבבות?

מסתבר שגם לזה אחראי ר' אברהם אבן עזרא. אמנם הפעם לא כפרשן המקרא, אלא כמשורר. כך הוא כתב בפיוט הנאמר לאחר סדר העבודה:

אשרי עין ראתה בעמוד סגנים שנים / וכהן גדול, בהשליך פור על שעירים שנים / אנחנו בגלותנו, בארצות גויים שנים / באנו לייחד שם אל בלבבות שנים.

שני שעירים, שני לבבות. טהור וטמא, לה' ולעזאזל.

אותו אבן עזרא, שכאשר הוא מבאר עניינו של השעיר לעזאזל בפרשנותו למקרא הוא נושא מבטו אל הקוסמוס, לעבר הכוכבים הרחוקים, וכאשר הוא חוזר לעניין שני השעירים בפיוט הוא מפנה את מבטו מהתמונה הקוסמוגונית העצומה והרחוקה אל נפש האדם פנימה: שני לבבות. כך אנחנו.

אז "תנו לסכין להסתובב / תנו לילד לבכות / לכבס את בגדיכם בדמעות".

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
 עורכת לשון: רחל הכהן שיף

השעיר לעזאזל. אחת הגישות היותר מקובלת הייתה לפרש את קורבן השעירים כטכניקה מאגיה-אסטרולוגית. היינו, כפעולות המשפיעות על גרמי השמיים על מנת שיפעלו פעולתם לטובה בארץ, בהתאם לחוכמת האסטרולוגיה. אבן עזרא עצמו היה כמובן מראשי המדברים של חוכמה זו, והציע במפורש פרשנות אסטרולוגית למקראות רבים. כך, שהחוג הגדול של פרשנוי בספרד במאה ה-14, שנקטו בגישה אסטרולוגית מובהקת, צעדו בדרך שכבר הייתה סלולה. כך לדוגמה כתב שלמה פרנקו:

והנראה לי שדעת זה החכם הוא לפי שבעשור לחדש השביעי הלבנה [במזל] גדי, שהוא בית כבוד מאדים. וגם לפי שהיא באחד מבתי שבתאי באותו יום, היו עושים עבודת השעירים, האחד לשם והאחד לעזאזל, שהוא מלאכו של מאדים, כדי שלא יזיקו כמו שהוא בטבעם. ולפי חשיבות שבתאי קראו הפסוק במקומות רבים בשם רבו.

כוונת פרנקו במשפט האחרון היא, שגם השעיר לה' מוקרב בעצם לכוכב שבתאי, שנקרא בשם רבו (ה') בגלל חשיבותו. בדבר זה השיג עליו אברהם אלטביב, פרשן נוסף מאותו חוג, בטענה על כך שהפך קורבן לה' לקורבן לשבתאי. אבל אף הוא הסכים שהשעיר לעזאזל בא כנגד מאדים, שהרי הירח במזל גדי, בבית מאדים. על זה השיב כנגדו פרנקו:

אמור לי, מאחר ששניהם (מאדים ושבתאי) נקראו שטנים, והשטן הגדול הוא שבתאי, שיש לו יותר כח במזל גדי לפי שהוא ביתו, ומהאחר (מאדים שהוא) בית כבודו (בלבד). למה אמר הפסוק שיהיה אחד מאלו השעירים שוחד לעזאזל, שהוא סמאל שרו של מאדים לפי דעת כל החכמים, ולא ציוה אותנו גם כן לתת שוחד לשבתאי, שהוא השטן הגדול? ועוד, אם אותו קורבן היה לה', כמו שנראה מפשט הפסוק, למה הקפיד כל כך הפסוק שיהיו במעלתם שווה בשווה, שאמר שלא יעשו אותם אלא על פי הגורל?

לפי זה, מוכרח לדעתו שהשעיר לה' מכוון בעצם לכוכב שבתאי.

לכאורה, פולמוס סוער זה, שפירש את עבודת יום הכיפורים כמכוונת על פי חוכמת הכוכבים והמזלות, לא השאיר רושם כלשהו במסורת הפרשנית היהודית עד ימינו, למרות הנפח הרב שהוא תפס בזמנו בספרד. נשתקעו הדברים ונשארו טמונים מאות שנים בכתבי יד, ומכאן והלאה הם עניין לחוקרים המפשפשים בקדמוניות בלבד, ואולי טוב שכך. אולם לעיתים רעיונות ממשיתים לפעפע בצינורות סמויים מן העין, בזרמים תת-קרקעיים של יופי, והם נובעים חזרה במקומות לא צפויים.

בשנת 2004 יצא האלבום "מנועים קדימה" של הרכב הרוק אלג'יר. אלבום זה נחשב על ידי רבים ממבקרי המוזיקה כאחד מאלבומי הרוק הישראלי הגדולים בכל הזמנים. הרצועה האחת לפני האחרונה באלבום נקראת "ירח במזל עקרב", והיא יצירה של למעלה משמונה דקות הבנויה על סדר העבודה ליום הכיפורים.³ כך היא פותחת:

תנו לסכין להסתובב / לשמיים להשחיר / לים והאדים / לפצעים להסגר. כשהירח מוכתם בדם / כשהמוות בא מהים / ולוקח אותך לשם. היו

3 פרשנות מלאה ל"ירח במזל עקרב" נמצאת בספרי שיר חדש – דרשות על יצירות רוק ישראליות, הוצאת כרמל, ירושלים תשע"א, עמ' 93-140.